Володимир В’ятрович, Друга польсько-українська війна 1942–1947, Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011, 228 с.

Після початку німецько-радянської війни польський уряд в екзилі відновив дипломатичні стосунки із СРСР, які були розірвані у вересі 1939 року. Відтоді польські дипломати багато разів нагадували про звільнення з полону 20 тисяч офіцерів, яких, як з’ясувалося пізніше, співробітники НКВД розстріляли в Катині. Під час однієї із таких зустрічей із радянським керівництвом, у відповідь на запитання про долю польських в’язнів Сталін спокійно відповів: «Може вони втекли до Манчжурії».

Цей анекдот спав мені на думку під час ознайомлення із нещодавно виданою книжкою Володимира В’ятровича. Автор репрезентує молоде покоління українських істориків. Він дебютував 2000 року розвідкою про диверсійну діяльність УПА в Чехословаччині, яка була написана на підставі його кандидатської дисертації1. Манера представлення В’ятровичем цього маловідомого фрагменту в історії УПА здобула визнання істориків. Певно, саме тому він згодом став першим директором Центру досліджень визвольного руху у Львові, що об’єднував молодих науковців, які займалися проблематикою українського руху опору. Чисельні публікації Центру, поза сумнівом, розширили наші знання про історію ОУН і УПА, хоча у них можна було простежити й тривожну тенденцію оминати невигідні теми з історії цих організацій, а також схильність до апологетичного трактування їх учасників. Ширшій публіці прізвище В’ятровича стало відомим після його призначення директором Державного архіву Служби безпеки України. Значимість виконуваних ним обов’язків (в ДА СБУ зберігаються матеріали не менш цінні, ніж в польському Інституті національної пам’яті), а також особиста довіра президента Віктора Ющенка посприяли тому, що В’ятрович став однією з найважливіших постатей у контексті формування української національної пам’яті. І хоча після перемоги на президентських виборах Віктора Януковича він мусив розпрощатися з директорською посадою, його тексти викликають більшу увагу, ніж публікації «звичайних» істориків (принагідно варто згадати й про те, що принаймні частину роботи над останньою книжкою автор здійснив, перебуваючи в Українському Науковому Інституту Гарвардського університету).
Саме тому я сприйняв його останнє дослідження із таким розчаруванням. Книжка, що рецензується, фактично не є науковою працею, але вільним історичним нарисом. Можливо, на самому її початку варто би було відверто сказати, що ідеться про щось на кшталт промови на судовому захисті, виголошеної талановитим, утім емоційно заангажованим у справі, адвокатом. Автор навіть не намагається приховати, що йому ідеться про захист бандерівської фракції ОУН і УПА від, на його думку, несправедливих закидів щодо винищення польського мирного населення. Це завдання він вирішив виконати настільки самовіддано, що після прочитання книжки у мене склалося враження, що автора не дуже цікавить те, що насправді сталося між українцями і поляками під час Другої світової війни. Цим я пояснюю ту принципову обставину, що він пише під заздалегідь визначену тезу, відкидаючи чи оминаючи усі аргументи і факти, які їй не відповідають. Звісно, він охоче цитує польські документи і

книжки (в тому числі й автора цих рядків), але майже виключно ті фрагменти, що відповідають його тезі. У короткій рецензії неможливо розглянути усі слабкі сторони книжки В’ятровича. Через брак місця я мушу обмежитися кількома найважливішими питаннями.

Одна з найголовніших ідей книжки В’ятровича – це спроба довести відсутність будь-якого наказу ОУН-Б щодо винищення польського населення. При цьому він визнає, що наприкінці 1942 року керівництво бандерівської організації ухвалило рішення одночасно із початком «національної революції» приступити до вигнання під загрозою смерті поляків і євреїв, що мало супроводжуватися стратами польського «активу». Але він не добачає жодного зв’язку між цим планом й масовими вбивствами поляків, що почалися в лютому 1943 року. Натомість він твердить, що ці убивства почалися як спонтанні виступи волинських українців або припускає причетність до них так званої «першої УПА» Тараса Бульби-Боровця, але принципово заперечує відповідальність ОУН-Б, яка буцім-то приєдналася до антипольської акції допіру влітку 1943 року й була змушена так зробити через динамічний розвиток ситуації.
При цьому автор намагається, наприклад, піддати сумніву зізнання Юрія Стельмащука «Рудого», одного із організаторів антипольських чисток в західних повітах Волині, особливо підкреслюючи маніпуляції офіцерів радянської служби безпеки, що допитували «Рудого». Автор вказує, що занотована в його зізнаннях кількість 15 тисяч убитих поляків неправдива, наводячи при цьому спростовану на процесі самим «Рудим» кількість убитих осіб польської національності – 5 тисяч – так, ніби вона вже не становить складу злочину взагалі.

Також із сумнівами В’ятрович сприймає цифру (приблизно 100) польських місцевостей, знищених УПА 11 липня 1943 року. Якби на той час справді дійшло до організованої антипольської акції – стверджує автор – про це згадувалося б у звітності ОУН. Тим часом з неї випливає, що у цей день жертвою українських націоналістів стало… одне польське село. Брак відповідного документу ОУН і УПА із прямим наказом здійснювати антипольські чистки виступає для автора залізним доказом того, що такого розпорядження не було взагалі. В читача, який не орієнтується у складних польсько-українських стосунках, після прочитання «волинських» фрагментів книжки В’ятровича, може скластися враження, що жодних організованих масових убивств волинських поляків не було взагалі. А якщо окремі випадки й траплялися, то насправді невідомо, хто саме і що саме зробив.

Місцями важко збагнути справжні погляди автора. На с. 92 він рішуче стверджує: «принаймні станом на серпень 1943 року не існувало жодного остаточного рішення Проводу ОУН з приводу польського питання», а вже за кілька сторінок (с. 94–95) схвально цитує слова згадуваного вже Стельмащука, з яких випливає, що той наприкінці серпня 1943 року приступив до масового винищення поляків за розпорядженням провідника волинської ОУН-Б і УПА Дмитра Клячківського «Клима Савура» (і тим самим визнає, що якісь накази таки існували). Трохи нижче на с. 129 В’ятрович учергове твердо заявляє: «Питання про те, чи ініціювало керівництво українського підпілля масові антипольські акції, залишається дискусійним». Такого типу риторичні маневри (які позірно виглядають взаємосуперечливими твердженнями) призводять до того, що більша частина читачів книжки закриє її із переконанням, що ОУН жодних розпоряджень у польському питанні не видавала. Й тільки

окремі, уважніші й досвідченіші, зрозуміють, що насправді, як я припускаю, В’ятрович схиляється до (або принаймні не відкидає) гіпотези про те, що «Клим Савур» віддав наказ масово знищувати польське населення на власну відповідальність, не узгоджуючи це із Центральним Проводом ОУН. Ця ініціатива Клячківського викликала гостру критику під час III З’їзду ОУН. В’ятрович згадує про це мимохідь, але інформацію, чим закінчився цей бурхливий обмін думками, замовчує. Хоч насправді та дискусія має фундаментальне значення для оцінки дій керівництва ОУН. Як виникає із матеріалів, що їх надав Державний Архів СБУ, Центральний Провід ОУН-Б (передусім з ініціативи Романа Шухевича) прийняв до відома антипольські дії «Клима Савура» (читай: схвалив їх). Сумніви Шухевича остаточно розвіялися під час його інспекції на Волині восени 1943 року. Найімовірніше, саме тоді він вирішив перенести «волинську тактику» на Східну Галичину.

Я уже згадував, що за інтерпретацією В’ятровича, перші масові убивства поляків мали спонтанний характер, а також здійснюється спроба перекинути відповідальність принаймні за частину з них на «першу УПА» Тараса Бульби-Боровця, який, як знаємо із інших джерел, у квітні 1943 року (!) відкинув пропозицію ОУН-Б приєднатися до антипольських чисток. Гіпотеза про «народний бунт», який започаткував «волинські події», не є – усупереч тому, що твердять деякі рецензенти книжки В’ятровича – нічим новим. Саме так кілька років тому представляв волинську різню останній керівник УПА Василь Кук2, фактично відтворюючи версію подій, яка побутувала в бандерівському середовищі під час Другої світової війни. Думаю, В’ятрович свідомий того, що гіпотеза «народного бунту» користується великою популярністю не тільки в Україні, тому я тим більше зобов’язаний звернути увагу на її основну слабкість – для неї немає жодних доказів. І одразу ж дозволю собі звернути увагу усіх її прихильників, що ж є конечною умовою того, аби визнати її правдоподібною: треба просто вказати польські місцевості, винищені українськими селянами, що стихійно схопилися за сокири. Завдяки зусиллям дослідників вдалося ідентифікувати виконавців сотні вбивств поляків. У кожному такому дослідженому випадку маємо справу з бандерівцями (та імовірно під примусом підпорядкованими їм мельниківськими відділами, напр., Макса Скорупського «Макса»). У жодному випадку не підтверджено, що злочини самовільно здійснили селяни.

Подібно виглядає справа з «першою УПА» «Тараса Бульби»: це угрупування боролося із загонами Армії Крайової, однак до цього часу не знайдено доказів того, що воно брало участь у вирізуванні цивільного населення. І хоча початково у польських і радянських звітах виконавців убивств називали «бульбівцями», однак це відбувалося через популярність угрупування Боровця, а не через участь його членів у злочинах. Пригадаймо, що бандерівці вирішили перебрати назву УПА саме через її популяризацію «Тарасом Бульбою». До того часу, поки В’ятрович не представить принаймні кілька випадків масового винищення поляків, здійснюваних на самому початку антипольської акції (за період лютий–травень 1943 року), виконавцями яких без найменшого сумніву виявляться не пов’язані із ОУН-Б селяни чи підлеглі Боровця, усі його зауваження з цього приводу слід трактувати як цілком голослівні й такі, що не мають жодних фактичних доказів.

Не тільки не знайдено випадків, аби селяни самовільно масово убивали поляків. Часто можна спостерігати зворотну ситуацію: УПА мобілізувала місцеве населення до нападів на польські

осади. Як приклад – влітку 1943 року бійці УПА зібрали у селі Янівка українських чоловіків віком від 16 до 60 років, привели до села Гай і там наказали вбити зігнаних до ями поляків, погрожуючи смертю за невиконання наказу. Ці мобілізовані особи не мали вогнепальної зброї, були озброєні тільки сокирами і вилами. Що цікаво, подібний приклад наводить сам В’ятрович на с. 117, але одразу застерігає, що такого типу ситуації були рідкісними й завжди виникали з ініціативи місцевих комендантів ОУН, на що ніби вказує брак інструкцій із наказом здійснювати такі акції. Варто звернути увагу на «методологію» автора: він не в змозі назвати хоча б одне польське село, винищене «спонтанно», але це не заважає йому стверджувати, що таке явище було широко поширене на Волині. Натомість правдоподібні свідчення, що підтверджують мобілізацію УПА мирного населення для здійснення антипольських акцій, він одразу ж намагається применшити. Хоч усе вказує на те, що напади на поляків не мали б місця, якби не присутність і «заохочування» УПА.

ОУН-Б і УПА не тільки ініціювали перші напади, але також намагалися долучити до них якнайширше коло місцевого населення. Примусово мобілізуючи селян до антипольських чисток, ОУН найімовірніше мала намір представити розправу над поляками як «народні» самосуди. Окрім того, без активної участі селян не можна було б говорити про початок так довго очікуваної націоналістами «національної революції». Що цікаво, один із провідних ідеологів ОУН Микола Сціборський у виданій в 1932 році праці чітко писав, що на момент початку повстання «селяни без жалю порахуються з дідичами, що є агентами польської окупації, а також із військовими і цивільними колоністами»3. Таке висловлювання демонструє, що серед діячів ОУН вже в тридцятих роках зароджувався план провокування селян на криваві виступи проти польських землян і колоністів. У цьому контексті згадані слова Кука про «народний бунт» досвідчений історик в жодному разі не може визнати достовірним свідоцтвом. Вони не є описом історичної реальності, а швидше виявом розробленої ще в 1944 році пропагандистської стратегії, що мала на меті приховування й виправдання антипольських чисток4.

В’ятрович твердить, що «систематична інформація про антипольські дії УПА з’являється в її документації починаючи з червня 1943 року» (с. 108–109). Вистачить взяти до рук «Літопис УПА. Нова серія» (т. 2), аби переконатися, що це неправда. В опублікованому там звіті сотні «Шаулі» за травень 1943 р. під датами: 3, 4, 15, 19, 23, 25 травня прямо записано: «було ліквідовано колонії, які співпрацюють з більшовиками і німцями, власних втрат не було»5. Оскільки антипольські акції завжди обґрунтовувалися, також і в офіційних наказах вищого керівництва ОУН і УПА, фактичною і уявною співпрацею поляків з німцями і совєтами, не підлягає сумніву, що в цьому документі йдеться про польські села. У донесенні за цей самий місяць сотні «Яреми» (відомої І сотні УПА) навіть не згадано дати проведення «ліквідації колоній, сіл, які співпрацюють з німцями і більшовиками», хоча з контексту ми можемо здогадатися, що їх було багато6. З цього ж рапорту випливає, що сотня «Шаулі» в травні 1943 року, окрім проведення антипольських акцій, організувала дві засідки: одна була проти німців, а друга на «польсько-більшовицьких» партизанів. Підрозділ «Яреми» у цей час провів дві сутички з німцями і одну з совєтами7.
Зосередимося на хвильку на І сотні УПА. На сторінках 103–105 В’ятрович полемізує з моєю

гіпотезою, що на село Паросля, винищене 9 лютого 1943 року, напав власне цей підрозділ, яким на той час командував Григорій Перегійняка «Довбешка-Коробка». На думку автор, щодо цього немає переконливих доказів. Рівночасно існує розповідь про події з вуст жертви цієї трагедії, яка, будучи тяжко пораненою, чудом уціліла. За збігом обставин власне в її домі розташувався штаб підрозділу, де допитували взятих у полон членів німецької допоміжної поліції. Оскільки в околицях не відбулося тоді жодного збройного зіткнення, їх мали схопити в сусідньому Володимирці, де – про що повідомляє кожна історія УПА – І сотня знищила в ніч з 8 на 9 лютого пост допоміжної поліції. Гіпотеза, що це саме вона за кілька/кільканадцять годин прибула до Парослі, видається в цьому контексті дуже правдоподібною. Що важливо, українські мешканці з околиці давньої Парослі (після неї самої збереглася тільки прихована у лісі братська могила), з якими я розмовляв, одноголосно стверджували, що село знищив підрозділ УПА. Побіжно варто в цьому місці пояснити, що я під час своїх досліджень я намагаюся відвідувати місця трагедій, з часу яких минуло понад півстоліття, чи то польських, чи українських. Як мені підказує досвід, навіть від сучасних мешканців можна дізнатися багато важливих деталей про історію цієї місцевості. Важко також визнати, що бійці з І сотні УПА могли мати якісь докори сумління у проведенні антипольських чисток. Адже, як випливало із зацитованого звіту в травні 1943 року, напали на щонайменше дві польські місцини (хоча, видається, на більше), натомість у квітні брали участь у масовому убивстві в Яновій Долині, де було вбито близько 600 поляків. Чому В’ятрович зачасу виключає, що сотня «Довбешки-Коробки» не могла раптом два місяці раніше напасти на Парослю, яка, до речі, знаходилася на терені її діяльності?

Захищаючи учасників І сотні перед закидами щодо нападу на село, Володимир В’ятрович у своєму риторичному запалі в певний момент переступає межу хорошого смаку. Він пише, наприклад, що вона була занадто мало озброєна, аби напасти на польське село. Кожний, хто ознайомиться з перебігом нападу на Парослю, зрозуміє мою емоційну реакцію – усі мешканці цієї місцевості (понад 150 осіб, в тому числі кількамісячні діти) були спочатку без єдиного пострілу зв’язані, а потім почергово зарубані сокирами.

Багато запитань залишає вміщений у книжці опис антипольської акції у Східній Галичині. На думку автора «Другої польської-української війни», конфлікт у цьому регіоні розпочали поляки, намагаючись помститися за волинську різню, що у свою чергу призвело до стрімкої реакції українського підпілля, спочатку на нижчих щаблях, а згодом і усього Центрального Проводу ОУН-Б. У таким чином побудованій нарації годі зорієнтуватися в тому, що на зламі 1943/1944 р. українські страти в Галичині, щоправда, лічилися сотнями, але польські вже тисячами осіб. Я би не здивувався, якби виявилося, що одна тільки сотня «Сіроманці» вбила більше поляків, ніж усі галицькі підрозділи АК українців (до червня 1944 року бійці цього підрозділу УПА замордували кількасот осіб польського походження, в тому числі в Ганачеві, Підкамінню Рогатинським і Великих Очах). Хоча В’ятрович визнає, що УПА вирішила вигнати усіх поляків зі Східної Галичини під загрозою смерті (у випадку відмови від виїзду в інструкціях був наказ вбивати усіх чоловіків), то початком масової антипольської акції визначає тільки 5 травня 1944 року. При цьому він не пише, як слід інтерпретувати факт вбивства перед цією датою щонайменше кількох тисяч поляків. Це правда, що відомий

історикам вже багато років наказ Центрального Проводу (вперше він був опублікований ще 1997 року) щодо проведення антипольських акцій позначений власне датою 5 травня, але його зміст виказує, на моє переконання, що він є повторенням раніше вже виданого розпорядження (у ньому впадають в очі, наприклад, слова «ще раз нагадуємо»).

Як показує аналіз подій, ОУН-Б у Східній Галичині вже в другій половині 1943 року приступила до знищення т.зв. польського активу (ксьондзів, вчителів, лісничих). Наступним етапом були напади на вибрані польські села, передусім ті, де була сильна самооборона. Акцію масових антипольських чисток і вигнання польського населення з усієї Галичини було розпочато у свято римо-католицького Великодня 1944 року. Власне на квітень як початок чисток вказував керівник УПА Роман Шухевич у своїх розмовах у ході зібрань УГВР в липні 1944 р. Читаємо: «З квітня 1944 р. [...] Керівництво УПА видало наказ виселити поляків, якщо вони самі не переселяться»8. У книжці В’ятровича на таке висловлювання керівника УПА немає жодного посилання.
В’ятрович також не згадує, що окрім офіційних інструкцій-наказів щодо винищення виключно чоловіків, перебіг акції УПА в Галичині часто був таким жорстоким, що навіть деякі націоналісти несміливо виступали за те, аби припинити подальші напади. Один із діячів ОУН так обґрунтовував цю позицію: «Відпір польської самооборони змалів так, що українські вжиття роблять враження німецьких акцій проти жидів. […] Вважаю, що ми осягнули все, що нам було потрібне. Чи з Галичини виїде ще 1000 поляків, чи ні, це все не грає ролі»9.

Повним непорозумінням вважаю розважання автора (с. 169–171), ніби деякі коменданти УПА були розстріляні за проведення антипольських акцій без згоди Центрального Проводу ОУН. Наведена в книжці екзекуція сотника «Орла», як і невдала спроба страти курінного «Макса», була спричинена домовленостями цих місцевих провідників із німцями, в той час як ЦП ОУН-Б рішуче включив проведення розмов із німецькою владою беззастережно до своєї компетенції. До речі, делегат ЦП ОУН-Б о. Іван Гриньох у ході перемовин з німецькою владою вимагав також надати УПА повну свободу у діях проти поляків.
В’ятрович виступає за популярну в українській історіографії тезу, нібито польсько-український конфлікт розпочали в 1942 році поляки на Холмщині. Завдяки вправно окресленій нарації багатьом особам така візія може здатися навіть переконливою. Навіть попри те, що вона не спирається на факти. Українці в цьому регіоні фактично стали жертвами багатьох нападів польського підпілля, але сталося це в основному в 1943–1944 роках. Найбільше таких нападів відбулося вже після початку антипольських чисток, тому у зв’язку з цим є очевидним те, що вони не могли стати їхньою причиною. Перші масові убивства, здійснені польськими руками, у цьому районі були занотовані тільки в травні 1943 року. Що цікаво, уважне, тверезе читання книги В’ятровича (як і документів, які він опублікував в іншій праці) також приводить до цього висновку. 1942 року на Холмщині доходило до щонайбільше дрібних сутичок чи поодиноких нападів, які не мали великого значення у глобальному масштабі.

Автор в своїй книжці згадує раптом… один напад на українських діячів, який найімовірніше фактично був здійснений АК. Окрім того у праці згадано про дві антиукраїнські акції, які були справою комуністичних партизанів (на цих теренах це були переважно радянські в’язні-

утікачі і місцеві діячі КПЗУ, тому важко визнати їх прикладом «польського терору»), а також, що найбільше дивує, про німецьку пацифікаційну акцію навесні 1942 року, жертвою чого стали близько 20 сіл, де більшість становили українці, а також ще кілька, де проживали в основному поляки. Автор не приховує, що виконавцями цих злочинів були німці, але одночасно стверджує (без наведення доказів), що українські села були знищені у результаті польських доносів. Навіть якщо це правда, то в жодному разі не можна визнати це початком «польсько-української війни». Якщо взаємні доноси німецькій чи совєтській владі мали спричинити початок збройного польсько-українського конфлікту, необхідно було б перенести цю дату на раніший період. Показово, і це не є таємницею, що проскрипційний список львівських професорів, розстріляних 1941 року СС, підготували українські націоналісти. Чому, наприклад, саме від їхнього доносу не розпочати датування війни? Навіть якщо залишимося тільки при Холмщині, важко прийняти дату 1942 рік. Явище взаємних доносів одне на одного з’явилося там від початку німецької окупації. У 1939–1940 роках одразу ж після приходу німців, багато українців доносило на поляків. На тему масштабності доносів і одночасно вірогідності українських інформаторів німецький староста в Грубешові в одному з рапортів від 6 листопада 1940 року написав: «Звісно, доноси, складені українцями, варто трактувати дуже обережно, оскільки їхня інформація підтвердилася тільки в кількох випадках. […] Засилля інформації від українців накидає німецькій владі чимало додаткової роботи»10.

Однак німці не усіма українськими доносами легковажили. Великою мірою саме на їхній підставі на початку 1940 року було розстріляно багатьох представників місцевої польської еліти. Жертвою такої екзекуції (а раніше українського доносу) став, до речі, дідусь Рафала Внука, відомого польського історика. То, можливо, саме цими екзекуціями варто датувати початок збройного польсько-українського конфлікту?
Згадуючи ці події, я в жодному випадку не маю наміру розпочати порахунок національних кривд, я тільки хочу показати, на яку непевну методологію спираються твердження В’ятровича – у цьому випадку, аби приховати слабкість власної аргументації, він зловживає мартирологією українських мешканців Холмщини.

На моє переконання, про початок війни можна говорити тільки тоді, коли ми маємо справу з цілою серією синхронізованих виступів підпілля, направлених на досягнення якоїсь окресленої мети. До початку 1943 року польсько-українські відносини на усіх теренах обмежувалися тільки поодинокими нападами, а також значно частішими різними провокаціями чи взаємними таємними доносами, але це ще не була війна. Це явище я би окреслив, якщо можна так сказати, як «граничні сутички» і боротьбу розвідок. Початком війни не стають поодинокі убивства, але масові винищення, що циклічно повторюються (в яких кількість жертв перевищує 10 осіб). Звісно, на Холмщині мали місце масові вбивства українського мирного населення, але вони розпочалися тільки в травні 1943 року, тобто в момент, коли УПА на Волині розпочала масові антипольські акції. На кінець 1943 року на Холмщині загинуло від польських рук близько 600 українців, більшість з яких – у цьому можна переконатися хоча б з аналізу опублікованих В’ятровичем документів – загинула власне 1943 року (на раніший період припадає незначна кількість вбитих). Саме в цей час на

Волині загинуло 40–60 тис. поляків. Важко ці цифри порівнювати, однак після прочитання праці В’ятровича може скластися враження, що вони рівнозначні.

Зауважмо, що В’ятрович, коли пише про польські акції проти українського мирного населення, повністю змінює свій метод опису. Якщо у випадку вбивства поляків він нагромаджує сумніви, відкидає усілякі спроби генералізації і мало не вимагає від виконавців безпосереднього зізнання, то, коли мова йде про страждання українців, він вже не потребує такого розбудованого доказового матеріалу для створення далекосяжних гіпотез. Після описання пари – звісно, правдивих – випадків різні мирних українців, він упевнено продовжує, що було їх майже стільки ж, скільки і нападів на поляків. Він також не потребує власних документів польського підпілля, аби оскаржити їх в спробі вигнати українців зі Східної Галичини. Якщо злочини проти поляків він намагається применшити, то у випадку із винищенням українців навпаки, прагне їх перебільшити. Не сумніваюся, що цей простий хід виявиться ефективним і багато українських читачів закриє книжку з переконанням, що страждання обох народів у ті часи були тотожні. Проблема в тому, що, якщо йдеться про 1943–1945 роки, то це неправда. І я не можу в цьому місці не задати питання, яке багатьом українцям може видатися неправильним: якщо дійсно польські підрахунки жертв так перебільшені, то чому майже усі прохання отримати згоду на ексгумацію осіб, знищених УПА, натикаються на негативне сприйняття українською владою? Адже немає простішого способу розв’язати суперечку, як здійснити аналіз залишків тих, хто донині спочиває в безіменних могилах.

Книжка В’ятровича трохи набирає цінності, коли автор переходить до опису діяльності дивізії СС «Галичина», а також ситуації українського населення в післявоєнній Польщі 1945–1947 років. У цьому другому випадку випливає це, звісно ж, з того, що просто доля української спільноти була на той час, без сумніву, трагічна. Однак, коли автор обговорює «війну після війни», тобто польсько-український конфлікт пам’яті після 1989 р., ми знову маємо справу зі спрощенням дійсності. Цей розділ заслуговує на окреме ширше обговорення, для якого немає, на жаль, місця. Тому я тільки зауважу, що автор, описуючи поведінку польської влади після 1989 року, здійснює селекцію фактів. Він згадує про випадки, в яких йдеться про пам’ять жертв злочинів УПА, натомість оминає усі ініціативи, які відповідали українським очікуванням. У Польщі багато зроблено для того, аби відкрити ганебні для поляків фрагменти історії, свідоцтвом чого є хоча б чергові випадки засудження виселення українців під час проведення операції «Вісла». Була надія, що у відповідь на такі починання з українського боку також буде здійснена критична рефлексія над минулим і що після цього буде однозначно засуджено антипольські геноцидальні етнічні чистки, здійснені УПА в 1943–1945 роках. І тоді, коли цього не відбулося, зазвучав голос «кресових» середовищ, які прагнули підпорядкувати розвиток політичних стосунків з Україною розрахунку її громадянами з власною історією.

Усі риторичні маневри В’ятровича, як також і те, що він охоче послуговується терміном «війна» (до речі, не він першим застосував це визначення – ним послуговувалися й інші автори, зокрема, я сам використав його ще 1999 року у статті для щомісячника «Вєнжь») випливають, як я здогадуюся, зі спроби опротестувати злочинність антипольської акції УПА.

Тому вже у вступних розділах він відкидає термін «геноцид» (с. 29–30), протиставляючи йому власне «війну». Однак наперекір тому, про що він пише, використання терміну «війна» принаймні не виключає одночасного використання поняття «геноцид». Не треба далеко йти за прикладами. Не треба звертатися до пребагатих бібліотек Гарварду, аби дізнатися, що у випадку нещодавнього геноциду тутсі ми одночасно мали справу з війною між Руандійським патріотичним фронтом і офіційним урядом Руанди, очолюваним хуту.

Якщо ми справді хочемо адекватно описати те, що сталося під час Другої світової війни між поляками і українцями, ми зобов'язані вживати терміни «геноцид» і «збройний конфлікт» паралельно. У 1943–1945 роках дійшло до «війни після війни»: до польсько-західноукраїнської війни в Другій світовій війні, однак початок їй поклали різня, здійснена УН-Б і УПА на Волині. Українські націоналісти, бажаючи за будь-яку ціну «виправити» результати програного збройного конфлікту 1918–1919 років, усвідомлюючи власну слабкість, а одночасно визнаючи застосування сили і терору невід'ємною частиною політики, вирішили розрубати національний «гордіїв вузол» на Волині і в Галичині за допомогою антипольської акції, яка мала геноцидальний характер. Відкритий конфлікт між польським і українським підпіллям призвів, звісно, до багатьох збройних сутичок, але це не може приховати факту, що переважна більшість випадків різні торкнулася безборонного цивільного населення, яке нічим не загрожувало українським партизанам. У реченні: «ми мали справу з польсько-українським конфліктом, у ході якого мала місце геноцидальна антипольська акція» важлива однаковою мірою як перша, так і друга його частина.
Важливо також чітко розділити між собою дві фази польсько-українського конфлікту. Оскільки перша в 1943–1945 роках була тісно пов'язана з антипольськими чистками УПА, то друга мала вже інший характер – вона пройшла в тіні сталінських етнічних чисток. У 1944–1946 роках, з одного боку, вони торкнулися поляків, яких виганяли з Волині і Східної Галичини, а, з іншого, українців, яких примусово вивозили з земель сучасної Польщі. 1947 року від чергової етнічної чистки постраждала решта української меншості, яка залишалася в Польщі і яку вивезли на західні і північні землі. Виселення, які відбувалися з волі Сталіна (а у випадку акції «Вісла» також Бєрута і Гомулки), були елементом великої перебудови Центральної Європи на радянський манер.

«Другу польсько-українська війна» варто визнати книжкою однозначно невдалою (хотілося сказати – написаною нижче за здібності її автора). Що гірше, вона шкідлива для польсько-українського діалогу, адже тільки поглибить взаємні розбіжності. На українського читача, який слабо орієнтується в польській літературі предмету, книжка однозначно справить велике враження. Він її може також сприйняти як розгорнуту полеміку із працями, які публікуються в Польщі (деякі рецензенти вже пишуть про «перелом» в українській історіографії і радять визнати висновки, до яких вона дійшла, обов'язковими для державного бачення історії). Тимчасом для польських науковців вона буде тільки черговою, принаймні не оригінальною, але щонайбільше такою, що збирає докупи розпорошену до цього часу аргументацію різних авторів, спробою, якщо не оспорювання, то, принаймні, применшення і виправдання злочинів, скерованих проти польського мирного населення.

Для мене залишається загадкою, що надихнуло Володимира В'ятровича написати такий

нарис, хоча видавалося, що він як мало хто має можливості підготувати повну і солідну монографію про УПА. Однак замість того, аби займатися ґрунтовною історіографією, він вирішив написати книжку з тезою («УПА була героїчною, а закиди щодо неї перебільшені, сфабриковані чи вигадані, у кожному разі неправдиві»), що має більше спільного з політикою, ніж з історією. Чи захопило б його явище т.зв. історичної політики, яку популяризують в сусідніх з Україною державах? Якщо так, то він не зауважив, що в Польщі спроби такого інструментального трактування минулого призвели до гучних публічних дебатів і в результаті до обмеження такого типу явищ. Навіть в Росії, де спокуса використати історію для політичних цілей до цього часу жива, кожному вдасться майстерно відрізнити праці сумлінних істориків від тих, що є елементом «історичної політики». Праці Альбіни Носкової чи Наталії Лєбєдєвої сприймають там цілком інакше, ніж публікації Алєксандра Дьюкова. Не розумію чому Володимир В’ятрович вирішив взяти приклад саме з останнього автора.

Польськомовна версія цього тексту була опублікована у найновішому числі часопису «Nowa Europa Wschodnia»

1. В’ятрович В. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Торонто–Львів, 2001.
2. Niepodległość jako drogowskaz. Rozmowa z Wasylem Kukiem // Wiele twarzy Ukrainy. Rozmowy Izy Chruślińskiej i Piotra Tymy. Lublin 2005. S. 178. Читаємо там: «У початковий період це не УПА ініціювала антипольську акцію, ми мали справу зі спонтанною акцією українського населення. [...] у першій фазі конфлікту на Волині мали місце не бойові акції партизанів проти поляків, а дії часто озброєного сокирами, косами, вилами українського люду. Це була помста селян за роки зневаги і приниження. Коли з’ясувалося, що ми не забороняємо селянам здійснювати такого типу акції проти поляків, вони набрали масового характеру».
3. Микола Сціборський. ОУН і селянство. Прага, 1933. С. 32.
4. Цікаво, що одна зі зв’язкових Шухевича Катерина Міхалкевич, яку допитували радянські слідчі, розповідала про спеціальне завдання, яке отримала від очільника УПА на початку 1944 року. Вона повинна була відвідати ті місця на Волині, де «німецькі есесівці» ліквідували велику кількість польського і українського населення з метою «відкопати» свідків, які би підтвердили, що виконавцями цих злочинів були комуністи-партизани – росіяни. Читаємо: „Розпорядження Шухевича я виконала, я знайшла фіктивних свідків і записала відповідні акти». Малоймовірним виглядає те, аби ОУН-Б фальсифікувало матеріали, метою яких було вибілювання німецьких злочинів. Набагато правдоподібнішим видається припущення, що ішлося про винищені УПА польські села. Див.: Державний архів Російської Федерації (ГАРФ). Ф. 9478. Оп. 1. Т. 397. Арк. 65–66.
5. Звіт за місяць травень 1943 р. 1 першої групи УПА від 5 VII 1943 р. // Літопис УПА. Нова серія. Т. 2. Київ–Торонто, 1999. С. 171–172.
6. Там само.
7. Там само.
8. Літопис УПА. Т. 26. Торонто–Львів, 2001. С. 461–514.
9. Там само. С. 376–377.
10. За: Młynarczyk J. A. Pomiędzy współpracą a zdradą. Problem kolaboracji w Generalnym Gubernatorstwie – próba syntezy // Pamięć i Sprawiedliwość. 2009. № 1(14). S. 112.

Nowa Europa Wschodnia

Фотогалерея